

felújított ház 1933. október 24-i ünnepélyes felavatásáig.

Tóth Csaba összefoglalója (A Rákóczi-szabadságharc pénzverése, 160–165. o.) a Rákóczi-szabadságharc egyik kevésbé ismert, s éppen ezért érdekes részletéről, Rákóczi éremveréséről ad rövid ízelítőt, ami arra a tényre is rámutat, hogy a függetlenségi harc bizony nem csak a recenziót is érdeklő, kétségtelenül izgalmas összecsapásokból és diplomáciai hadműveletekből állt.

Rövid ismertetésünk végén *Balla Antal* tanulmányáról szólunk (A Márvány-tenger partján. A török–magyar–spanyol szövetség terve. Rodostó. A fejedelem halála, 110–143. o.), ami először a Franklin Társulat gondozásában, 1935-ben kiadott „Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára” című kötetben jelent meg. Valójában ez a 71 évvel ezelőtti írás foglalja össze a kötetben Rákóczi törökországi bujdosásának történetét.

A maga idejében Balla Antal az akkori tudományos eredmények alapján készítette el az összefoglalást; tömören, ugyanakkor olvasmányos stílusban mutatta be Rákóczi életének utolsó, Törökországban töltött szakaszát. Az élvezetes stílusban megírt összefoglaló jelen kötetben is megállja helyét, hiszen minden, a magyar történelemben járatlan érdeklődő számára tartalmazza a fejedelem törökföldi életé-

ről szóló alapvető ismereteket. Ennek ellenére nem ártott volna, ha ezt a fejezetet a mai ismereteink alapján írták volna meg.

Mindez természetesen nem róható fel a szerkesztők és az egyes cikkek, tanulmányok írására felkért szakemberek hibájául. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha e mögött inkább a szűkebb szakma érdektelenségét véljük meghúzódní, bár meg kell jegyeznünk, hogy az előbbieket során ismertetett cikkek, tanulmányok többsége foglalkozik Rákóczi rodostói bujdosásával, ami, legalább részben, kárpótolhatja az újabb kutatások eredményeit hiányoló olvasót.

Véleményünk szerint a kötet kiadását magukra vállaló civil szervezetek, a lelkes szerkesztők és a közös munka sikeréhez nevüket adó szakemberek az említett hiányosság ellenére is elérték céljukat.

Olyan kötetet sikerült létrehozniuk, ami segítséget nyújt a török érdeklődőknek, hogy jobban megismerjék a XVIII. századi Magyarországot, a magyar nemzet történetének egyik legromantikusabb és hősiesebb időszakát, II. Rákóczi Ferenc és Mikes Kelemen életét, s rajtuk keresztül a török olvasó a saját hazája történelmére is visszatekinthet – magyarok által, magyar szemmel.

Seres István

ROY ADKINS

TRAFALGAR

The Biography of a Battle

(*Abacus, London, 2005. 392 o.*)

Nagy-Britannia 2005-ben ünnepelte a történelem leghíresebb tengeri ütközetének, a trafalgari csatának kétszázadik évfordulóját. Ebből az alkalomból, a szigetországban talán még a szokásosnál is több szakmunka jelent meg a csatáról és Horatio Nelson admirálisról, aki életével fizetett legnagyobb győzelméért. Ezzel szemben magyar nyelven alig olvashatunk a világtörténelem e jelentős pillanatáról. Az utóbbi évek könyverterméséből csak *John Keegan* A tengeri hadviselés története (Budapest 1998.) című könyve emelhető ki, amely-

nek első fejezete, a teljes munka durván egy-egyede foglalkozik a trafalgari csatával.

Külön csak a *Hadtörténelmi Közlemények* 2005. évi decemberi (4.) száma emlékezett meg a győzelemről A trafalgari csata kétszázadik évfordulójára cím alatt *Krámlí Mihály* összefoglaló tanulmányával (A trafalgari csata, 1805. október 21., 911–961. o.), illetve e sorok írójának forrásközlésével (Dokumentumok a trafalgari hadjáratból, 962–982. o.)

Nelson admirális életéről szintén keveset olvashatunk magyar nyelven. A nagyobb

könyvtárakban megtalálható *Robert Southey* 1813-ban megjelent munkájának (*The Life of Lord Nelson*) magyar fordítása Nelson életrajza (Budapest, 1902.) címmel, kiegészítve a fordító, Reményi Antal jegyzeteivel – utóbbiak teszik elsősorban értékessé e művet. Ennek egyfajta rövidített változata olvasható Nelsonról *Kalmár Gusztáv* *Lángoló tengerek* (Budapest, 1936.) című könyvének egyik fejezeteként. Természetesen a téma mellőzöttsége valahol érthető, hiszen Magyarország, de még az Osztrák–Magyar Monarchia sem tartozott soha a világ tengeri nagyhatalmainak sorába, és hazánk történetének alakulásában sem a hadihajózás játszotta a döntő szerepet. Mégis, a hadtörténelem mind népszerűbbé válása napjainkban azt mutatja, igenis van igény – méghozzá egyre nagyobb mértékben – olyan hadtörténelmi események megismerésére is, melyek földrajzilag és hatásukban nem, vagy csak korlátozott mértékben kapcsolódnak hazánkhoz és a magyar történelemhez.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő munka szerzője, Roy Adkins, ismeretlen a magyar könyvpiacra. Adkins régész, diplomáját a Cardiffi Egyetemen szerezte, jelenleg feleségével – Lesley Adkinssal, akinek jelen könyvét is ajánlja – a Londoni Múzeum munkatársai. Kettejük közös tudományos tevékenysége elsősorban Nagy-Britannia római kori régészetére terjed ki, de vannak a középkori Anglia régészetét érintő munkáik is. Roy Adkins eddigi legjelentősebbnek tekintett könyve – *The Keys of Egypt: The Race to Read the Hieroglyphs* – 2000-ben jelent meg, és Napóleon Egyiptomi hadjárát tárgyalja. *Trafalgar: The Biography of a Battle* című munkája 2004-ben jelent meg először keménytáblás kötésben, majd 2005-ben puhafedeles, ragasztott változatban is. Ugyanebben az évben látott napvilágot a kötet keménytáblás kötött változata az Egyesült Államokban is *Nelson's Trafalgar: The Battle that Changed the World* címmel. E kiadásokon kívül a munkának egyelőre még csak spanyol, svéd és japán változata jelent meg. (Bővebb információk a szerzőről: <http://www.adkinsarcheology.com>.)

A könyv tizenöt fejezetre oszlik, ezt egészíti ki két rövid bevezető fejezet – mindezekről később bővebben is szót ejtünk. A tizenöt fejezetet megelőzi a kötet ábráinak, térképeinek és illusztrációinak jegyzéke. Az előbbieket szervesen illeszkednek a tartalmi részbe, míg a képmelléklet két, nyolcoldalas egységbe

foglalva, külön került a kötetbe. A térképek közül külön kiemelendő többek között a cádizi kikötő 1809-es, részletes térképe, továbbá egy 1805-ös vázlat a Cádiz és a Trafalgar-fok közötti spanyol partvonalról, mélységadatokkal ellátva, valamint a csata aprólékos ábrázolása, hat fázisban. A tartalmi részt követően négyoldalas táblázatban, ábécé-rendben összesítve áttekinthető a szemben álló flották csatában részt vett hajóállománya a nemzetiség, az ágyúszám és az egyes hajók kapitányainak megjelölésével. A csatában részt vett három nemzet összesen 73 hajójának neve, a könnyebb áttekinthetőség végett, eltérő írásképi kiemelésekkel került elkülönítésre egymástól. A táblázatot a jegyzetapparátus követi, melyben a tartalmi rész összesen 364 hosszabb-rövidebb idézetének (gyakran teljes levelek, jelentések) hivatkozásai találhatóak. A szerző két oldalon mond köszönetet mindazoknak, akiknek munkája és segítsége nélkül műve nem jöhetett volna létre, majd röviden szót ejt a téma néhány fontosabb olvasmányáról. A recenzius ezen a ponton örömmel fejeztet fel két olyan munkát, amelyek az egyik hazai könyvtárban is fellelhetőek. *Bryan Lavery* *Nelson's Navy. The Ships, Men and Organisation, 1793–1815* (Annapolis, 2000.) című kézikönyve, illetve *Nicholas Tracy* *Nelson's Battles. The Art of Victory in the Age of Sail* (London, 1996.) című munkája megtalálható a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának állományában. A szerző ezen összeállításának végén meleg szívvel ajánlja az olvasó figyelmébe *Patrick O'Brian* hazánkban is ismert, Kapitány és katona (eredeti címe: *Master and Commander*) című könyvsorozatát. A kötetet végül a bibliográfia és alapos hely- és névmutató zárja.

Először a két bevezető fejezetről. Az első találon a *Learning the Ropes* („betanulás”) címet viseli, és egyfajta útmutatóul szolgál a kötethez. Szó esik a tengerészetnek az angol nyelvre gyakorolt hatásáról; a trafilgari csata – és a kor más tengeri ütközetei – percről percre való rekonstruálásának nehézségeiről (a visszaemlékezések legfeljebb csak napszakra vagy órára pontosan képesek megadni egy-egy esemény időpontját); a néha franciás hangzású angol hajónevek és angol hangzású francia hajónevek jelenségének okairól (a zsákmányul ejtett hadihajók változatlan néven történő hadrendbe állítása miatt; pl. *Trafalgar*nál mind az angol, mind a francia oldalon

harcolt egy-egy SWIFTSURE); illetve az olyan tradicionális hajónevekről, melyek egyszerre több flottában is előfordulhattak (pl. Trafalgarnál volt angol és francia NEPTUNE illetve spanyol NEPTUNO, vagy angol AC-HILLES és francia ACHILLE, valamint francia ARGONAUTE és spanyol ARGONAUTA). Emellett, az idézetekben szereplő különböző mértékadatok könnyebb megértéséhez, a hagyományos angol mértékegységek átváltási arányát is megadja.

A második bevezető fejezet a szintén találó Opening Fire („tüzmegnyitás”) címmel nem csak azokat a pillanatokat idézi fel egy francia tisz szemével, amelyek a csata nyitányát, a francia–spanyol csatasor első lövéseit jelentették, de egyúttal a tartalomnak is kedvcsináló nyitányául szolgál, egyszersmind mintájául az elkövetkező történetnek, melyben a szerző történetfűzését át- meg átszövik a különböző visszaemlékezések és levelek.

A könyv könnyebb áttekinthetőségének érdekében a tizenöt fejezetet három csoportra oszthatjuk: az első három felvezetés a csata kezdetéig; a negyedikről a tizedikig terjedő fejezetekben a csatáról olvashatunk; az utolsó öt pedig a csatát követő eseményekkel foglalkozik. Már ezek az arányok is mutatják, hogy a szerző nagy gondot fordított vizsgálódása tárgyának megfelelő történeti kontextusba helyezésére, részletes és emberközelbi bemutatására, valamint hatására, közvetlen és közvetett következményeinek ismertetésére és értékelésére. Tehát a kötet arányai valóban egy csata „életrajzát” ígérik. Itt kell kitérnünk arra is, hogy minden fejezet előtt egy-egy, az események valamely szereplőjétől származó idézet olvasható, mely jellemzi az adott tartalom tárgyát, és egyúttal színesíti a munkát.

Az első három fejezet összefoglalja a francia forradalmi és a napóleoni háborúk haditengerészeti eseményeit 1805-ig. Részletes összefoglalást olvashatunk Napóleon inváziós elképzelései végrehajtásának kudarcától egészen a csatát megelőző nap eseményeiig. Napóleon utasítására számos francia és velük szövetséges spanyol hajónak sikerült kiszöknie a brit blokád alatt álló kikötőkből, azonban a hajórajok karib-tengeri egyesülésének terve kúba esett. Nelson üldözte a Toulonból kifutott Pierre de Villeneuve altengernagy flottáját, ám nem sikerült utolérnie. A Karib-tengerről visszatérő francia–spanyol főerők végül Cádizba futottak be, egyesültek az ott

állomásozó spanyol hadihajókkal, míg Nelson rövid pihenőre hazatért Angliába. Cádiz blokádját ezalatt későbbi helyettese, Cuthbert Collingwood altengernagy látta el.

Nelson szeptember végén csatlakozott erőihez, egyúttal átvette a földközi-tengeri flotta feletti parancsnokságot is. Villeneuve admirális, francia–spanyol egyesített flottájával, végül október 19-én futott ki Cádizból a Földközi-tenger irányába, a Henry Blackwood kapitány parancsnoksága alá rendelt fregattok révén azonban Nelson mindvégig nyomon tudta követni manővereit.

A háromfejezetes „nem hivatalos” felvezető az előzmények ismertetése mellett mindenre kiterjedően bemutatja a vitorlás hadihajók legénységének mindennapjait, a hadihajók felépítését, a tengerészek ételmezését és az egészségügyi rendszer működését, áttekinti a tengeri szolgálattal járó fizetéseket és az abból eredő megélhetési lehetőségeket, az igazságszolgáltatás mechanizmusát, illetve a hajók legénységének összetételét és kiképzettségét. Mindezeket követően Nelson taktikájának ismertetése kanyarodik vissza az eseménytörténethez, s a szerző hangsúlyozza, az admirális taktikai újítása volt, hogy a brit flotta több oszlopban való támadását határozta el, a hagyományosan, párhuzamos vonalakban történő felállás és az így megvívott tüzérségi párbaj helyett: a brit flotta támadó oszlopainak feladata az ellenség vonalának áttörése és hajóinak csoportonként történő körülkerítése, ezt követően pedig, közvetlen közelről megvívott tüzpárbajban – melyben a jobb angol tüzérségi munka révén kellett felülkerekedni – azok megsemmisítése volt.

A csatát részletesen leíró hét fejezet október 21. reggeltől kezdve követi az eseményeket egészen a nap végéig. Nelson – kapitányával folytatott megbeszéléseinek megfelelően – két oszlopba rendezte flottáját. Az északi oszlopot (szél felőli oszlop) maga vezette zászlóshajóján, a VICTORY-n, míg a délit (szél alatti oszlop) Collingwood a ROYAL SOVEREIGN-en. A francia–spanyol egyesített flotta délkeleti irányba haladt, ám a reggel folyamán Villeneuve – látva a nem a hagyományos harceljárás szerinti támadásra induló angol hadihajók oszlopait – megfordította vonalát és Cádiz felé vette az irányt. Így érte kb. délben az angol hajóhad támadása, melyet először Collingwood oszlopa hajtott végre az ellenséges vonal második harmadánál. Nelson

tervének megfelelően a brit hajók áttörték az ellenség vonalát, pusztító oldalsortüzeket zúdítva annak a hajónak a tattuikrébe, mely mögött elhaladtak. Collingwood áttörését követte Nelsoné a centrumban: a VICTORY Villeneuve admirális hajója, a BUCENTAURE mögött tört át, és a brit parancsnokhelyettes hajójához hasonlóan komoly pusztítást végzett. Az áttörést követően a brit hajók egy-egy kiválasztott ellenséges hajó mellé manővereztek, és közvetlen közélről vívtak velük tűzérési párbajt. Az áttörő oszlopok hajóinak eleinte hatalmas túlerővel és kereszttüzzel kellett szembenézniük, de ahogy nyomukba érkeztek az utánuk következők, úgy billent át lassan a mérleg a brit oldalra, míg végül a francia-spanyol flotta hadihajói megadták magukat vagy elmenekültek.

Adkins e hét fejezetből ötben részletesen leírja a csata mozzanatait, külön-külön ismerteti a két oszlop áttörését és az azokat közvetlenül követő eseményeket. Részletesen rekonstruálja Nelson admirális sebesülésének körülményeit, elsősorban a korabeli beszámolókra alapozva, melyekből igen sokat idéz is. Mindezzel párhuzamosan időrendi sorrendben közvetíti a csata eseményeit, remekül egybefűzi a történeti prózát és a visszaemlékezéseket. Az események menete, az ütközet egyébként kaotikus történései dacára, könnyen követhető.

A szerző a csata közbeni mészárlást érzéketlenül, gyakran igen naturalisztikusan írja le. A történések folyamatoságát néha szándékosan töri meg valamely általános, csata közbeni mozzanat, vagy folyamat megjelenítésével, ilyen pl. a fedélközökben zajló két legjelentősebb tevékenység, a tüzelés és a sebesültellátás bemutatása. Az ezekre vonatkozó fejezet, találoán, a *Visions of Hell* („a pokol víziói”) címet viseli. Rendkívül szemléletes a fojtogató, csípős lőporfüstbe burkolózó, forró levegőjű, hatalmas dörrenésektől rázkódó ágyúfedélzet megjelenítése, ahol az ágyúk kezelőszemélyzete átmenetileg teljesen megsüketül, a látótávolság centiméterekben mérhető és a legénység csak a beidegzett mozdulatokban bízhat; ahol egy-egy ágyúgolyó becsapódásakor a fa hajótest szilánkjainak szóródása felér egy kartácstüzzel; ahol a padlón szörnyű masszává keveredik a kiszóródó lőpor, a tűzvédelmi céllal szétszórt homok és a sebesültek vére. Hasonló állapotok uralkodnak a kötözőhelyeken is, ahol a hajóorvos és

néhány segítőtje igyekszik a lehetőségek szerint ellátni a sebesülteket, általában érkezési sorrendben, a súlyosabb sérülteket esetenként előre véve; ahol az amputáláskor legfeljebb csak egy-két korty rum vagy brandy szolgál fájdalomcsillapítóul, és a levágott testrészeket vödörökbe, majd a tengerbe dobják; s ahol a gyors beavatkozás sem jelentette feltétlenül a beteg gyógyulását, hiszen a minimális sterilizáció következtében nagy volt a sebek elfertőződésének és üszkösödésének esélye. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az események elbeszélésének vissza-visszatérő eleme a halálosan sebesült Nelson ápolása és állapota, elsősorban Sir William Beatty (a VICTORY hajóorvosa) visszaemlékezése alapján.

A csatával foglalkozó utolsó két fejezet a francia-spanyol flotta kapitulációját ismerteti, valamint számvetést készít. Az egyesített flotta kapitulációja kapcsán a szerző sorra veszi Villeneuve hajóinak megadását. A sort éppen a francia parancsnok hajója, a BUCENTAURE nyitotta és az akkori világ legnagyobb, négy ütegfedélzetes sorhajója, a spanyol SANTI-SIMA TRINIDAD zárta, de meg kell még említeni az utolsóként kitaró ACHILLE sorhajó felrobbanását is. Adkins egyes hajók esetében részletes veszteségadatokat is közöl, de az összesítéssel vár egy későbbi fejezetig.

A két fejezet, az ellenség hajóinak kapitulációjával párhuzamosan, szinte percről percre végigkíséri Nelson admirális végórát. Az angol parancsnok halála kb. délután fél öt körül következett be, a győzelem teljes tudatában. Adkins leírása ezen a ponton is sűrűn tüzdelt hosszan idézett visszaemlékezésekkel, így Nelson halálának leírása erősen patetikus. A szerző kitér a vízben evickelő sebesültek mentésére is.

Meg kell még említeni a francia-spanyol flotta Pierre Dumanoir ellentengernagy vezető élhadának visszafordulását is, melyre meglehetősen későn és lassan került sor. E hajórajból végül mindössze öt hajó avatkozott harcba, közülük az egyetlen spanyol hajót (NEPTUNO) az angolok megadásra is kényszerítették. A szerző kitér arra a mozzanatra is, hogy Dumanoir hajói ellentámadásuk során tüzet nyitottak az angolok által már elfoglalt spanyol hajókra is, ami komoly felháborodást váltott ki az elfogott spanyol parancsnokokból. Az ARGONAUTA tisztjei pl. kérték foglyul ejtőiket, hogy megmaradt ágyúikkal visszalőhessenek. Dumanoir hajói

végül – látva, hogy a csata elveszett – nyugat felé elhagyták a csata helyszínét, majd két héttel később, a Vizcayai-öbölben, némi harc után megadták magukat egy angol hajórajnak.

A csatát követő eseményekről az utolsó öt fejezet tudósít. Adkins részletesen elbeszéli az ütközetet követő, napokig tartó vihar eseményeit, melynek során a flotta új parancsnoka, Collingwood kénytelen volt számos zsákmányul ejtett francia és spanyol vitorlást sorsára hagyni vagy felgyújtatni, s a tomboló vihar miatt ezt nem minden esetben előzte meg a sebesültek kimenekítése. Arra is volt példa, hogy az elfogott hajók legénysége visszafoglalta hajóját a brit zsákmányszerző osztagoktól.

Külön fejezet foglalkozik a hírvivők versenyével. Collingwood a vihar közepette indította útnak Angliába a győzelmi jelentést a PICKLE sónerrel, John Lapenotière hadnagy parancsnoksága alatt. A portugál partoknál a PICKLE találkozott a John Sykes kapitány parancsnokolta NAUTILUS szluppal, mely a győzelemről értesülvén befutott Lisszabonba, hogy tájékoztassa a helyi brit konzult, majd annak utasítására szintén Anglia felé vette az irányt a hírral. Lapenotière és Sykes versenyt futását végül az előbbi nyerte meg. A „verseny” kapcsán a szerző megragadja az alkalmat, és bemutatja a korabeli szárazföldi utazási viszonyokat. (Mindkét tiszt Plymouthban kötött ki, onnan szárazföldön kellett Londonba jutniuk.) Adkins teljes terjedelmében közli Collingwood jelentését a csatáról – ami a *The London Gazette*, a hivatalos kormányzati lap 1805. november 6-i számában került először a nyilvánosság elé – majd néhány visszaemlékezéssel és sajtóhírral igyekszik szemléltetni a győzelem szigetországi visszhangját. Röviden kitér a brit győzelem európai fogadtatására is.

Egy újabb fejezet ismerteti a csata hatását. A szerző itt tér ki részletesen a veszteség- adatokra, valamint bemutatja Nagy-Britannia ünnepelt hőse és a további elesettek halálhírének fogadtatását. Elsősorban az angol hajók esetén találhatunk pontos számokat (449 fő halott és 1241 fő sebesült), a másik oldal esetén (1022 fő spanyol és 3373 fő francia halott, valamint 1386 fő spanyol és 1155 fő francia sebesült) Adkins hangsúlyozza az adatok hozzávetőleges voltát, mivel utóbbi esetben a csatát követő viharban elszenvedett veszteségek miatt nehéz pontos értékekkel szolgálni. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a legna-

gyobb veszteségeket mindkét fél a csata elején, az angol hajók áttörésekor szenvedte el. Ugyanígy az egyes hajók esetében angol részről az elsőként áttörő sorhajók, francia és spanyol részről az áttörési pontoknál tartózkodó vitorlások vesztették a legtöbb halottat és sebesülteket. Angol részről egyetlen hajó sem veszett el, bár néhány igen súlyos állapotban volt, míg az egyesített flottából tizenhét sorhajó kapitulált, egy felrobbant, a többi elmenekült. A csatát követő két hét során az egyesített flotta további hajói estek fogságba (Dumanoir négy hajója), vagy feneklettek meg a spanyol partokon. Adkins kitér a két fél veszteségeinek anyagi értékére is. A gyász pillanatait illetően, néhány visszaemlékezést idézve, általános képet ad az ünnepelt hős, Nelson halálának fogadtatásáról, valamint néhány, az elesettek hozzátartozóinak írt magánlevet is közöl. Utóbbiak közül kiemelendő Norwich Duff tengerészkadét édesanyjához írt levele édesapja, George Duff, a MARS sorhajó kapitánya haláláról.

Részletesen foglalkozik a szerző a főparancsnok holttestének hazaszállításáról (Nelson élete végóráiban kérte, ne dobják a vízbe). A testet a hosszú hazaút miatt tartósítani kellett, ezért egy hordó brandybe helyezték. Gibraltarban, a VICTORY főbb sérüléseinek kijavításakor a brandy borpárlatra cserélték. A legenda szerint korábban a hordó őrzésére kijelölt tengerészek megcsapolták a brandyt, hogy az admirális szelleme bennük is éljen, ám erre semmi bizonyíték nincs. Sokan úgy hitték, a testet rumban tartósították, s e tévhítből ered a rum egyik, a brit tengerészeti zsargonban élő korabeli neve, a Nelson's Blood. A temetésre – Nelson végakarátának megfelelően – a Szent Pál katedrálisban került sor, 1806. január 9-én. A temetésen részt vevő Villeneuve admirális sorsára is kitér a szerző. Villeneuve-öt 1806 áprilisában kicserélték négy, francia fogságból szabaduló brit kapitányra, így hazatérhetett. Nem sokkal ezután, Párizs közelében, egy szállodai szobában találtak rá holttestére és búcsúlevelére. A hatósági vizsgálat megállapította, hogy halálát hét késszúrás okozta, melyből hat a bal tüdőt, egy pedig a szívet érte. Később (tévesen) mégis az a hír járta, hogy föbe lőtte magát, a közvélemény pedig kimondva-kimondatlanul Napóleont sejtette az ügy hátterében. Akárhogyan is, aligha valószínű, hogy egy Villeneuve-höz hasonló katonamester – akiről egyébként el-

lenfelei is elismeréssel szóltak – az öngyilkosságnak efféle módját választotta volna.

A könyv zárófejezete röviden áttekinti a napóleoni háborúk további tengeri eseményeit, majd Nelson legendává válását követi nyomon. Adkins először is jelentősége szerint értékeli a csatát, és – a recenszens véleménye szerint helyesen – megállapítja, a trafalgari csata „nem semmisítette meg teljes mértékben az egyesített francia és spanyol haditengerészeti erőket, de megtörte erejüket és Nagy-Britanniát előnyhöz juttatta.” A további eseményekkel kapcsolatban megemlíti, hogy a csata volt „az utolsó nagy flottaakció a napóleoni háborúk során,” amely – a későbbi haditengerészeti események alacsonyabb intenzitását és csekélyebb méretét tekintve – teljes egészében helytálló. Vitakozni lehet azonban a szerző azon megállapításával, mely szerint a trafalgari volt „az utolsó nagyobb, vitorlás hajókkal vívott csata.” Jelen sorok írója úgy véli, hogy az idézett kijelentés csak kisebb kiegészítéssel fogadható el. Valóban ez volt az utolsó, nagy, vitorlás hadihajókkal vívott „szabályos” (már amennyire Nelson taktikája nyomán megengedhető ez a kifejezés) nyílt színen (nem a nyílt tengeren, hiszen a Trafalgar-fok közelében történtek az események) megvívott tengeri ütközet; azonban hasonlóan nagy, vitorlás hajókkal vívott tengeri csatának tekinthetjük az 1827-ben lezajlott navarinói csatát is, azzal a különbséggel, hogy azt egy szűk, túlszűfolt öbölben vívták, és – ellentétben Trafalgarral – az egyik fél elsőprő számbeli és minőségi fölényben volt a másikkal szemben.

A Nelson-képpel kapcsolatban a szerző leírja, hogy az admirálist leginkább a viktoriánus éra emelte a brit nemzeti hős modelljévé: épületeket, utcákat, tereket, falvakat, városokat neveztek el a trafalgari hősről, nem is beszélve hegyekről, vízészekről és más természeti képződményekről. A Nelson-kultusz leghíresebb megnyilvánulása az az ötven méter magas emlékoszlop, ami London szívében, a Trafalgar-téren áll, s melynek tetején az admirális szobra vigyázza a várost és Nagy-Britanniát. A Nelson Emlékoszlopot 1842-ben kezdték el építeni, de csak 1867-re készült el. Adkins ezzel párhuzamba állítva megemlékezik a Boulogne-i Emlékoszlopról is, melyet Napóleon állíttatott 1803-ban, eredetileg Anglia inváziójának emlékére. Később a Bourbonok Oszlopa nevet viselte, ma pedig A Grand

Armée Oszlopa néven Franciaország katonáinak állít emléket. Ez az emlékmű 1841-re készült el véglegesen.

Roy Adkins könyvéről összességében elmondható, hogy megfelel az ismeretterjesztő céllal íródott művekkel szemben támasztható igényeknek, de több is annál, olyan valódi történeti munka, amit a témát kutató történész is nagy haszonnal forgathat. A szerző vélhetően inkább az a cél vezérelte munkája során, hogy méltóképp emlékezzék meg a trafalgari csatáról és Horatio Nelsonról a Trafalgar-bicentenáriumi előestéjén, s kevésbé az, hogy tovább vigye a rendkívül gazdag szakirodalommal bíró téma tudományos diskurzusát. A Nagy-Britanniában minden bizonnyal legnépszerűbbnek és vélhetően legromantikusabbnak tekintett téma feldolgozottságát jelzi, hogy a szerző 124 tételből álló bibliográfiát közöl a kötet végén, melyhez előljáróban azt a megjegyzést fűzi, hogy nem tartalmaz minden használt könyvet, cikket vagy kéziratot, csupán azokat, amelyekből idézeteit kölcsönözte, s amelyeket a téma fontosabb olvasmányai között tart számon.

Mindenre kiterjedő, adatgazdag és mindegyelőre rengeteg idézettel tarkított könyve könnyen érthető nyelvezettel és olvasmányos stílussal párosul. Saját elbeszélését remekül fűzi egybe a közbeiktatott számos levélrészlettel, visszaemlékezéssel, mindenkor megőrzi lendületét. Csak néha töri meg az elbeszélés menetét általános dolgok ismertetésével, ám ez egyáltalán nem baj. E jelenséget leginkább úgy jellemezhetnénk, hogy egy-egy rövid időre megállítja a történet folyását, kimerévíti egy-egy képkockát, majd röviden, de mégis sokrétűen és színesen leírja, mit is láthatunk azokon. E stílussal Adkins fokozza az olvasó kíváncsiságát és még inkább a könyv továbbolvasására készíti. Ez még akkor is igaz, ha hozzátesszük, a szerző bizony helyenként hajlamos elkalandozni, illetve hosszabban is elidőzni bizonyos dolgoknál (pl. az előzmények ismertetésekor, a recenszens véleménye szerint, aránytalanul sokat foglalkozik Nelson és Lady Emma Hamilton kapcsolatával).

A hazai, a téma iránt érdeklődő olvasó/kutató két tekintetben is jól hasznosíthatja e művet. Egyrészt Adkins könyve átfogó jellegű, mégis kimerítő alaposítással megalkotott, részletekbe menő képet fest a trafalgari csatáról. Másrészt olyan modern szemléletű mű, amely nem felejt el megszólaltatni a